

Article ID:
e261AC001

*Corresponding author:
Phra Paisan Candadhammo
(Wongpunga)
srinuantemple2018@gmail.com

Received: 11 March 2026
Revised: 6 May 2026
Accepted: 13 May 2026
Published: 8 June 2026

โยนิโสมนสิการในยุคอัลกอริทึม: พุทธนวัตกรรม เพื่อพัฒนาการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารบน แพลตฟอร์มออนไลน์

Yonisomanasikāra in the Age of Algorithms: A Buddhist Innovation for Developing Information Literacy on Online Platforms

พระไพศาล จันทมโม (วงศ์ภูงา) ^{1*}, พระศรีสัจญาณมุนี ²,
พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี (บังสันเทียะ) ¹, วินัย ภูมิสุข ²,
ชลธิดา รักษ์ฤทธิ์ ³

Phra Paisan Candadhammo (Wongpunga) ^{1*},
Phra Si Satchayanmuni ², Phramaha Withun Sitthimethi (Bangsanthia) ¹,
Winai Phumsukh ², Choltthida Rakyuth ³

¹ดุษฎีบัณฑิต, วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดุษฎีบัณฑิต, วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

³นักวิชาการอิสระ

¹Doctor, Chaiphum Buddhist college, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

²Assistant Professor Doctor, Chaiphum Buddhist college,

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

³Independent Scholar

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง “โยนิโสมนสิการในยุคอัลกอริทึม: พุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารบนแพลตฟอร์มออนไลน์” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาหลักโยนิโสมนสิการตามแนวพระพุทธศาสนาในฐานะกระบวนการคิดอย่างแยบคายและมีเหตุผล 2) เพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของอัลกอริทึมและแพลตฟอร์มออนไลน์ที่มีต่อการรับรู้และการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารของผู้ใช้ในสังคมดิจิทัล และ 3) เพื่อเสนอแนวทางพุทธนวัตกรรมโดยบูรณาการหลักโยนิโสมนสิการเพื่อพัฒนาการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารบนแพลตฟอร์มออนไลน์อย่างมีสติและวิจระณญาณ บทความนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์เชิงเอกสาร โดยอาศัยการสังเคราะห์ข้อมูลจากพระไตรปิฎก เอกสารทางพระพุทธศาสนา และเอกสารวิชาการร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับการรู้เท่าทันสื่อ สารสนเทศ และสภาพแวดล้อมดิจิทัล

ผลการศึกษาพบว่า โยนิโสมนสิการเป็นหลักการที่มุ่งให้มนุษย์คิดอย่างถูกวิธี พิจารณาเหตุปัจจัยอย่างรอบด้าน และรู้จักแยกแยะคุณ โทษ เหตุ และผลของสิ่งที่รับรู้ อันเป็นฐานสำคัญของการใช้ปัญญาอย่างมีสติ ในขณะที่ยุคอัลกอริทึมทำให้การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของผู้ใช้ได้เป็นไปอย่างอิสระทั้งหมด แต่ถูกกำหนดผ่านกระบวนการคัดเลือก จัดลำดับ และผลักดันเนื้อหาของแพลตฟอร์มออนไลน์ ส่งผลให้ผู้ใช้มีโอกาสเผชิญกับข้อมูลที่ซ้ำกรอบความคิดเดิม ข้อมูลที่เร้าอารมณ์ และข้อมูลที่บิดเบือนหรือคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริงได้ง่ายขึ้น ผู้เขียนเห็นว่า การรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารในยุคปัจจุบันจึงไม่ควรจำกัดอยู่เพียงการตรวจสอบแหล่งที่มาหรือความถูกต้องของข้อมูลเท่านั้น แต่ควรขยายไปสู่การตรวจสอบตนเองในระดับความคิด อารมณ์ และอคติภายในด้วย

บทความนี้เสนอว่า การบูรณาการหลักโยนิโสมนสิการกับแนวคิดการรู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศสามารถพัฒนาเป็นพุทธนวัตกรรมได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยเน้นการฝึกให้ผู้ใช้สื่อดิจิทัลรู้จักหยุดคิดก่อนเชื่อ ใคร่ครวญก่อนแชร์ และพิจารณาผลกระทบก่อนสื่อสาร แนวทางดังกล่าวจะช่วยสร้างพลเมืองดิจิทัลที่มีสติ มีวิจาร์ณญาณ และมีความรับผิดชอบต่อสังคมมากยิ่งขึ้น อันจะนำไปสู่การใช้เทคโนโลยีอย่างสร้างสรรค์ สมดุล และสอดคล้องกับหลักปัญญาในพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: โยนิโสมนสิการ, พุทธนวัตกรรม, อัลกอริทึม, การรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร, แพลตฟอร์มออนไลน์

Abstract

This academic article, entitled “Yonisomanasikara in the Age of Algorithms: A Buddhist Innovation for Developing Information Literacy on Online Platforms,” aims to achieve three objectives: 1) to study the principle of yonisomanasikara in Buddhism as a process of careful, reasoned, and systematic thinking; 2) to analyze the effects of algorithms and online platforms on users’ perception and information literacy in digital society; and 3) to propose a Buddhist innovative approach by integrating yonisomanasikara with information literacy in order to promote mindful and critical engagement with information on online platforms. This article employs documentary research through the analysis and synthesis of data derived from the Tipitaka, Buddhist academic works, and contemporary academic sources related to media literacy, information literacy, and the digital environment.

The study reveals that yonisomanasikara is a Buddhist principle that encourages individuals to think properly, examine causal relations comprehensively, and discern the benefits, harms, causes, and consequences of what they encounter. It thus serves as a significant foundation for the cultivation of wisdom and mindfulness. In contrast, the age of algorithms has transformed the way people receive information. Users’ exposure to information is no longer entirely independent, but is increasingly shaped by processes of selection, ranking, and recommendation embedded in online platforms. As a result, users are more likely to encounter information that reinforces prior beliefs, stimulates emotional reactions, or distorts factual reality. The author argues that information literacy in the digital age should not be limited to verifying

sources or checking factual accuracy alone; rather, it should also include self-examination at the levels of thought, emotion, and internal bias.

This article further proposes that the integration of yonisomanasikara with the concept of media and information literacy can be developed into a concrete form of Buddhist innovation. Such an approach emphasizes training digital media users to pause before believing, reflect before sharing, and consider consequences before communicating. This framework can help foster digital citizens who are mindful, critical, and socially responsible. Ultimately, it contributes to a more constructive, balanced, and ethically grounded use of technology in accordance with the Buddhist principle of wisdom.

Keywords: Yonisomanasikara, Buddhist innovation, algorithm, information literacy, online platforms

บทนำ

ในยุคดิจิทัลที่เทคโนโลยีการสื่อสารได้พัฒนาอย่างรวดเร็ว แพลตฟอร์มออนไลน์ได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญของการรับรู้ข้อมูล การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการกำหนดทัศนคติของผู้คนในสังคมร่วมสมัย ไม่ว่าจะเป็นสื่อสังคมออนไลน์ เว็บไซต์ข่าว แพลตฟอร์มวิดีโอ หรือระบบค้นหาข้อมูลต่างล้วนทำหน้าที่เป็น “ประตู” สำคัญในการเข้าถึงข่าวสารของมนุษย์ยุคใหม่ อย่างไรก็ตาม การไหลเวียนของข้อมูลในโลกดิจิทัลไม่ได้เป็นไปอย่างเป็นกลางทั้งหมด หากแต่ถูกกำกับ คัดเลือก และจัดลำดับด้วย “อัลกอริทึม” ซึ่งเป็นชุดคำสั่งที่ออกแบบขึ้นเพื่อประมวลผลพฤติกรรมของผู้ใช้ และนำเสนอเนื้อหาที่คาดว่าจะตรงกับความสนใจของแต่ละบุคคลมากที่สุด แม้อัลกอริทึมจะช่วยเพิ่มความสะดวก รวดเร็ว และประสิทธิภาพในการเข้าถึงข้อมูล แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ได้ก่อให้เกิดความท้าทายสำคัญต่อการรับรู้ของมนุษย์ เช่น การรับข้อมูลซ้ำเฉพาะด้าน การตกอยู่ในภาวะฟองกรองข้อมูล การเสพข่าวสารที่กระตุ้นอารมณ์มากกว่าการใช้เหตุผล ตลอดจนการแพร่กระจายของข้อมูลบิดเบือน ข่าวปลอม และวาทกรรมที่สร้างความแตกแยกในสังคม ปัญหาเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า มนุษย์ในยุคอัลกอริทึมมิได้เผชิญเพียงปัญหาด้านเทคโนโลยีเท่านั้น แต่ยังเผชิญปัญหาด้านปัญญา การคิดวิเคราะห์ และการตัดสินใจเชิงคุณธรรมร่วมด้วย

ท่ามกลางสภาวะการณดังกล่าว แนวคิดเรื่อง “การรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร” จึงกลายเป็นทักษะสำคัญของพลเมืองดิจิทัลในศตวรรษที่ 21 อย่างไรก็ตาม การรู้เท่าทันข้อมูลในความหมายทั่วไปมักเน้นเพียงการตรวจสอบข้อเท็จจริง การแยกแยะความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล หรือการใช้เหตุผลเชิงวิเคราะห์เป็นหลัก แต่ยังไม่เพียงพอต่อการรับมือกับพลวัตของโลกออนไลน์ที่เต็มไปด้วยการเร้าอารมณ์ ความรวดเร็ว และแรงจูงใจแฝงจากระบบแพลตฟอร์ม ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องแสวงหากรอบคิดที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทั้งในระดับการรู้เท่าทันตนเอง การรู้เท่าทันสภาพแวดล้อม และการใช้ปัญญาพิจารณาอย่างรอบด้าน ในบริบทนี้ หลัก โยนิโสมนสิการ ในพระพุทธศาสนานับเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นกระบวนการคิดโดยแบบคาย คิดอย่างเป็นระบบ คิดโดยสืบค้นเหตุปัจจัย และคิดอย่างถูกวิธีตามความเป็นจริง โยนิโสมนสิการมิได้มุ่งเพียงให้มนุษย์ “รับรู้” ข้อมูลเท่านั้น แต่ยังมุ่งให้มนุษย์ “พิจารณา” ข้อมูลอย่างมีเหตุผล รอบคอบ และสัมพันธ์กับผลที่อาจเกิดขึ้นต่อตนเองและสังคม หลักธรรมข้อนี้จึงสามารถทำหน้าที่เป็นฐานคิดสำคัญในการพัฒนาภูมิปัญญาดิจิทัล ซึ่งไม่เพียงช่วยให้บุคคลตรวจสอบข้อมูลได้ดีขึ้น แต่ยังช่วยให้ไม่ตกเป็นเหยื่อของอคติ ความหลงเชื่อ และการชักจูงจากระบบอัลกอริทึมโดยง่าย

บทความนี้จึงมุ่งศึกษาหลักโยนิโสมนสิการในฐานะเครื่องมือทางปัญญาของพระพุทธศาสนา และนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยงกับบริบทของแพลตฟอร์มออนไลน์ในยุคอัลกอริทึม เพื่อเสนอแนวทาง “พุทธนวัตกรรม” สำหรับพัฒนาการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารอย่างมีสติและวิจารณ์ญาณ อันจะนำไปสู่การเสริมสร้างพลเมืองดิจิทัลที่มีทั้งความฉลาดทางข้อมูล ความมั่นคงทางอารมณ์ และความรับผิดชอบต่อสังคมในโลกยุคใหม่

เนื้อหา

1. โยนิโสมนสิการในฐานะฐานคิดทางพุทธศาสนา

โยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ซึ่งหมายถึงการคิดถูกวิธี การทำในใจโดยแยบคาย และการพิจารณาสิ่งทั้งหลายโดยสืบค้นถึงเหตุปัจจัยอย่างเป็นระบบ (Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto), 2021) แนวคิดดังกล่าวมิได้หมายถึงเพียงการคิดมากหรือคิดละเอียดเท่านั้น แต่หมายถึงการคิดที่สามารถแยกแยะเหตุและผล มองเห็นคุณและโทษ และพิจารณาตามความเป็นจริงได้ด้วยปัญญา (Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto), 2021) ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ได้อธิบายว่าโยนิโสมนสิการคือการมองสิ่งทั้งหลายด้วยความคิดพิจารณาสืบค้นถึงต้นเค้า สืบหาเหตุผลจนตลอดสาย และแยกแยะออกพิเคราะห์ด้วยปัญญาอย่างเป็นระเบียบ (Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto), 2021) ในพระไตรปิฎก หลักโยนิโสมนสิการได้รับการยืนยันว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญของการลดอกุศลธรรมและการเจริญกุศลธรรม (พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาร, เล่ม 12) สัพพสาสนสูตรแสดงให้เห็นว่าเมื่อบุคคลพิจารณาโดยไม่แยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอาสวะที่เกิดขึ้นก็ย่อมเจริญมากขึ้น แต่เมื่อพิจารณาโดยแยบคาย อาสวะที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิด และอาสวะที่เกิดขึ้นก็ย่อมถูกละได้ (พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาร, เล่ม 12) นัยดังกล่าวสะท้อนว่าโยนิโสมนสิการมิใช่เพียงวิธีคิดเชิงเหตุผล หากยังเป็นกระบวนการภายในที่เชื่อมโยงกับสติ การกลั่นกรอง และการควบคุมตนเองทางจิตใจด้วย (พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาร, เล่ม 12)

เมื่อพิจารณาในมิติร่วมสมัย โยนิโสมนสิการจึงเป็นหลักธรรมที่มีศักยภาพสูงในการนำมาประยุกต์ใช้กับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในโลกดิจิทัล (Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto), 2021) ทั้งนี้เพราะผู้ใช้สื่อในปัจจุบันไม่ได้เผชิญเพียงข้อมูลจำนวนมาก แต่ต้องเผชิญข้อมูลที่เร้าอารมณ์ ข้อมูลที่คัดเลือกมาเฉพาะด้าน และข้อมูลที่อาจบิดเบือนจากข้อเท็จจริงด้วย (UNESCO, 2025; OECD, 2024) ดังนั้น การมีวิธีคิดอย่างแยบคายตามหลักโยนิโสมนสิการจึงอาจช่วยให้มนุษย์ไม่เชื่อตามกระแสอย่างรวดเร็ว แต่ใช้ปัญญากลั่นกรองก่อนรับ ก่อนเชื่อ และก่อนส่งต่อข้อมูล (พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาร, เล่ม 12; UNESCO, 2025)

2. ยุคอัลกอริทึมกับการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร

สังคมดิจิทัลร่วมสมัยเป็นสังคมที่การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารถูกกำหนดอย่างมากโดยแพลตฟอร์มออนไลน์และระบบอัลกอริทึม (OECD, 2024) OECD อธิบายว่า media, information, and digital literacy ควรถูกพัฒนาให้ครอบคลุมความเข้าใจเกี่ยวกับระบบแนะนำเนื้อหาโดยอัลกอริทึมและ generative AI ด้วย เพราะระบบดังกล่าวมีอิทธิพลต่อวิธีที่ผู้ใช่มองเห็นและประเมินข้อมูล (OECD, 2024) นั่นหมายความว่า การรับรู้ข่าวสารของผู้ใช้ไม่ได้เกิดจากการเลือกอย่างอิสระทั้งหมด แต่เกิดขึ้นภายใต้กระบวนการคัดเลือก จัดลำดับ และผลักดันเนื้อหาของแพลตฟอร์มด้วย (OECD, 2024) UNESCO ระบุว่า media and information literacy เป็นความสามารถสำคัญที่ช่วยให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับข้อมูลอย่างมีวิจารณ์ญาณ สามารถใช้งานสภาพแวดล้อมออนไลน์ได้อย่างปลอดภัยและมีความรับผิดชอบ และช่วยสร้างความไว้วางใจในระบบนิเวศข้อมูลและเทคโนโลยี-

ดิจิทัล (UNESCO, 2025) ขณะเดียวกัน UNESCO ยังชี้ว่าความท้าทายในโลกข้อมูลปัจจุบันเชื่อมโยงกับการแพร่กระจายของ mis- and disinformation, hate speech และการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีดิจิทัล รวมถึง AI (UNESCO, 2025) ด้วยเหตุนี้ ปัญหาของยุคอัลกอริทึมจึงไม่ได้อยู่เพียงที่ “มีข้อมูลมาก” แต่ยังอยู่ที่ “ข้อมูลใดถูกทำให้มองเห็นมากกว่า” และ “ผู้ใช้อตอบสนองต่อข้อมูลนั้นอย่างไร” ด้วย (OECD, 2024; UNESCO, 2025)

ในเชิงสังคม การคัดเลือกข้อมูลโดยอัลกอริทึมอาจทำให้ผู้ใช้พบเนื้อหาที่สอดคล้องกับความสนใจเดิมของตนบ่อยขึ้น และมีโอกาสรับรู้โลกผ่านกรอบข้อมูลที่แคบลง (OECD, 2024) เมื่อข้อมูลที่เรารับรู้หรือสร้างความขัดแย้งได้รับการเผยแพร่อย่างรวดเร็ว ผู้ใช้ย่อมเสี่ยงต่อการตัดสินใจบนฐานของอารมณ์มากกว่าการพิจารณาอย่างรอบคอบ (UNESCO, 2025) สถานการณ์เช่นนี้ทำให้สังคมต้องการทักษะด้านการรู้เท่าทันข้อมูลที่ลึกกว่าการรู้วิธีใช้เทคโนโลยีทั่วไป และต้องการกรอบคิดที่ช่วยให้ผู้ใช้หยุดคิด ไตร่ตรอง และตรวจสอบเหตุปัจจัยของข้อมูลอย่างจริงจังมากขึ้น (OECD, 2024; UNESCO, 2025)

3. การรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารกับการประยุกต์ใช้โยนิโสมนสิการ

การรู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศเป็นทักษะสำคัญของพลเมืองในสังคมดิจิทัล เพราะช่วยให้ประชาชนสามารถเข้าถึง วิเคราะห์ ประเมิน ใช้ และแบ่งปันข้อมูลได้อย่างมีวิจารณญาณและมีจริยธรรม (UNESCO, 2025) OECD เห็นว่าแนวทางดังกล่าวควรช่วยให้ผู้ใช้สามารถเลือกอย่างมีสติ รู้ว่าอะไรน่าเชื่อถือ และเข้าใจกลไกของแพลตฟอร์มเพื่อใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม (OECD, 2024) เมื่อพิจารณาร่วมกับหลักโยนิโสมนสิการ จะเห็นได้ว่าทั้งสองแนวคิดมีจุดร่วมที่สำคัญคือ การไม่รับข้อมูลอย่างผิวเผิน แต่ให้พิจารณาอย่างมีเหตุผลและตระหนักถึงผลของการตัดสินใจ (Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto), 2021; UNESCO, 2025) อย่างไรก็ตาม โยนิโสมนสิการมีลักษณะเฉพาะที่ช่วยเสริมการรู้เท่าทันข้อมูลในระดับลึกยิ่งขึ้น เพราะไม่ได้มุ่งให้บุคคลตรวจสอบข้อมูลภายนอกเท่านั้น แต่ยังมุ่งให้บุคคลตรวจสอบสภาวะภายในของตนเองด้วย (พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ, เล่ม 12) กล่าวอีกนัยหนึ่ง ผู้ที่ใช้โยนิโสมนสิการย่อมไม่ถามเพียงว่า “ข้อมูลนี้จริงหรือไม่” แต่ยังถามต่อว่า “เหตุใดตนจึงเชื่อข้อมูลนี้” และ “ตนกำลังถูกครอบงำด้วยอารมณ์หรืออคติใดหรือไม่” (พระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาฯ, เล่ม 12; Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto), 2021) วิธีคิดเช่นนี้มีความสำคัญมากในสังคมออนไลน์ที่ข้อมูลจำนวนมากถูกออกแบบมาเพื่อดึงดูดความสนใจ ปลุกเร้าอารมณ์ และเร่งให้ผู้ใช้อตอบสนองทันที (OECD, 2024; UNESCO, 2025)

ผู้เขียนเห็นว่า การประยุกต์ใช้โยนิโสมนสิการเพื่อการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารบนแพลตฟอร์มออนไลน์อาจพัฒนาได้ออย่างน้อย 3 ระดับ กล่าวคือ ระดับการพิจารณาแหล่งที่มาของข้อมูล ระดับการพิจารณาเนื้อหาและเหตุผลภายในข้อมูล และระดับการรู้เท่าทันอารมณ์และแรงจูงใจของตนเองก่อนเชื่อหรือแชร์ข้อมูล ทั้ง 3 ระดับนี้เป็นข้อสังเคราะห์เชิงวิชาการของผู้เขียนจากหลักโยนิโสมนสิการและกรอบ media and information literacy ร่วมสมัย

4. พุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาพลเมืองดิจิทัลอย่างมีสติ

แนวคิดพุทธนวัตกรรมในบริบทของบทความนี้ หมายถึงการนำหลักพุทธธรรมมาพัฒนาเป็นแนวทางหรือกระบวนการใหม่ที่ช่วยแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะปัญหาการรับรู้ข้อมูลข่าวสารในยุคอัลกอริทึม แนวคิดนี้สอดคล้องกับทิศทางของ UNESCO ที่ให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความสามารถของประชาชนในการมีส่วนร่วมด้วยข้อมูลอย่างมีวิจารณญาณและรับผิดชอบในโลกดิจิทัล (UNESCO, 2025) อีกทั้ง

ยังสอดคล้องกับ OECD ที่เน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสังคมต่อ misinformation และ disinformation ควบคู่กับการทำความเข้าใจระบบข้อมูลสมัยใหม่ (OECD, 2024) ในเชิงปฏิบัติ พุทธนวัตกรรมด้านนี้อาจพัฒนาเป็นชุดคำถามเชิงโยนิโสมนสิการก่อนเชื่อหรือแชร์ข้อมูล เช่น ข้อมูลนี้มาจากแหล่งใด มีหลักฐานรองรับหรือไม่ มีเจตนาเพื่อประโยชน์สาธารณะหรือเพื่อชี้นำอารมณ์ของผู้รับสาร และหากเผยแพร่ต่อไปจะส่งผลกระทบต่อบุคคลหรือสังคมอย่างไร แนวคำถามเช่นนี้เป็นการแปลงหลักธรรมให้กลายเป็นเครื่องมือใช้จริงในชีวิตประจำวันของผู้ใช้สื่อดิจิทัล ผู้เขียนสังเคราะห์ขึ้นจากหลักโยนิโสมนสิการและแนวคิดการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารร่วมสมัย

นอกจากนี้ พุทธนวัตกรรมยังสามารถพัฒนาในรูปแบบสื่อการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนการสอน หรือกระบวนการฝึกคิดในสถานศึกษาและชุมชน เพื่อสร้างนิสัยการรับข้อมูลอย่างมีสติและไตร่ตรองมากขึ้น (UNESCO, 2025) หากพลเมืองดิจิทัลได้รับการฝึกฝนให้หยุดคิดก่อนเชื่อ รู้จักตรวจสอบที่มา แยกแยะข้อเท็จจริงออกจากอารมณ์ และพิจารณาผลกระทบของการสื่อสาร ย่อมช่วยลดโอกาสในการตกเป็นเหยื่อของข้อมูลบิดเบือนและลดการส่งต่อความเข้าใจผิดในสังคมได้ (OECD, 2024; UNESCO, 2025) ด้วยเหตุนี้ โยนิโสมนสิการจึงมีใช้เพียงหลักธรรมทางพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นฐานคิดสำคัญสำหรับการพัฒนาพลเมืองดิจิทัลที่มีสติ ปัญญา และความรับผิดชอบต่อสังคมในโลกยุคใหม่ด้วย (Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto), 2021; UNESCO, 2025)

สรุป

บทความนี้ชี้ให้เห็นว่า โยนิโสมนสิการเป็นหลักธรรมที่มีศักยภาพอย่างยิ่งในการนำมาประยุกต์ใช้กับบริบทของสังคมดิจิทัล โดยเฉพาะในยุคที่การรับรู้ข้อมูลข่าวสารถูกกำหนดอย่างมากจากอัลกอริทึมของแพลตฟอร์มออนไลน์ ผู้เขียนเห็นว่า ปัญหาสำคัญของโลกออนไลน์ในปัจจุบันมิได้อยู่เพียงที่ปริมาณข้อมูลที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเท่านั้น แต่อยู่ที่วิธีการรับรู้ ตีความ และตอบสนองต่อข้อมูลของมนุษย์ ซึ่งมักถูกกระตุ้นด้วยอารมณ์ ความเชื่อเดิม และแรงจูงใจจากระบบสื่อดิจิทัล ผู้เขียนมีความเห็นว่า แนวคิดเรื่องการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารจะเกิดประสิทธิผลได้มากขึ้น หากไม่จำกัดอยู่เพียงการตรวจสอบข้อเท็จจริงหรือการประเมินความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูลเท่านั้น แต่ควรขยายไปสู่การตรวจสอบตนเองในระดับความคิด อารมณ์ และอคติภายในด้วย ในจุดนี้ โยนิโสมนสิการสามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือทางปัญญาที่ช่วยให้บุคคลรู้จักหยุดคิดใคร่ครวญ และพิจารณาเหตุปัจจัยของข้อมูลอย่างรอบด้านก่อนจะเชื่อหรือส่งต่อ

นอกจากนี้ ผู้เขียนยังเห็นว่า การบูรณาการหลักโยนิโสมนสิการเข้ากับแนวคิดการรู้เท่าทันสื่อและสารสนเทศ สามารถพัฒนาเป็นพุทธนวัตกรรมที่มีคุณค่าต่อสังคมร่วมสมัยได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในด้านการศึกษา การพัฒนาพลเมืองดิจิทัล และการสร้างวัฒนธรรมการสื่อสารอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคม แนวทางเช่นนี้จะช่วยให้การใช้เทคโนโลยีมิได้เป็นเพียงการเข้าถึงข้อมูลอย่างรวดเร็ว แต่เป็นการใช้ข้อมูลอย่างมีสติ มีวิจารณญาณ และมีจริยธรรม

สรุป ผู้เขียนเสนอว่า หากสังคมต้องการสร้างพลเมืองดิจิทัลที่มีคุณภาพในโลกยุคอัลกอริทึม จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาปัญญาภายในควบคู่ไปกับทักษะด้านเทคโนโลยี การนำหลักโยนิโสมนสิการมาเป็นฐานคิดในการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารจึงเป็นแนวทางที่เหมาะสม ทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงปฏิบัติ และมีศักยภาพที่จะช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้อย่างสร้างสรรค์ สมดุล และยั่งยืน

องค์ความรู้ใหม่

บทความเรื่อง “โยนิโสมนสิการในยุคอัลกอริทึม: พุทธนวัตกรรมเพื่อพัฒนาการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารบนแพลตฟอร์มออนไลน์” ก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในเชิงบูรณาการระหว่างหลักพุทธธรรมกับบริบทเทคโนโลยีสมัยใหม่ โดยผู้เขียนเห็นว่า “โยนิโสมนสิการ” มิใช่เพียงหลักธรรมสำหรับการพัฒนาปัญญาภายในตามแนวพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังสามารถพัฒนาเป็นกรอบคิดร่วมสมัยสำหรับการรับมือกับปัญหาการรับรู้ข้อมูลในยุคดิจิทัลได้อย่างมีนัยสำคัญ

1. การเสนอให้มอง โยนิโสมนสิการในฐานะกลไกการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสารเชิงพุทธ กล่าวคือ จากเดิมที่การรู้เท่าทันข้อมูลมักเน้นการตรวจสอบข้อเท็จจริง การประเมินความน่าเชื่อถือของแหล่งข้อมูล หรือการวิเคราะห์เนื้อหาในเชิงเทคนิค บทความนี้ได้ขยายขอบเขตความเข้าใจให้เห็นว่า การรู้เท่าทันข้อมูลอย่างแท้จริงจำเป็นต้องครอบคลุมถึงการรู้เท่าทันตนเองด้วย ทั้งในระดับความคิด อารมณ์ และอคติภายใน ผู้เขียนจึงเสนอว่าโยนิโสมนสิการสามารถทำหน้าที่เป็นเครื่องมือเชิงปัญญาที่ช่วยให้มนุษย์ไม่เพียงถามว่า “ข้อมูลนี้จริงหรือไม่” แต่ยังถามต่อไปว่า “เหตุใดตนจึงเชื่อข้อมูลนี้” และ “การตอบสนองของตนกำลังถูกครอบงำด้วยอารมณ์หรืออคติหรือไม่”

2. การอธิบายว่า ปัญหาในยุคอัลกอริทึมมิใช่เพียงปัญหาของเทคโนโลยี แต่เป็นปัญหาของวิธีคิดของมนุษย์ภายใต้เทคโนโลยี กล่าวคือ แม้แพลตฟอร์มออนไลน์และอัลกอริทึมจะเป็นตัวกลางในการคัดเลือกและจัดลำดับข้อมูล แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจะรุนแรงหรือไม่ขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ใช้ในการหยุดคิด ไตร่ตรอง และกลั่นกรองข้อมูลอย่างมีเหตุผล บทความนี้จึงชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาทักษะของพลเมืองดิจิทัลไม่ควรมุ่งเพียงความสามารถในการใช้เทคโนโลยี แต่ต้องมุ่งพัฒนาคุณภาพทางปัญญาและจริยธรรมของผู้ใช้ควบคู่กันไปด้วย

3. การนำเสนอแนวคิด “พุทธนวัตกรรมด้านการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร” ซึ่งเป็นการแปลงหลักโยนิโสมนสิการจากหลักธรรมเชิงนามธรรมให้กลายเป็นแนวทางเชิงปฏิบัติสำหรับโลกออนไลน์ โดยผู้เขียนเสนอว่า การฝึกพลเมืองดิจิทัลควรเน้น 3 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) การพิจารณาแหล่งที่มาและเหตุปัจจัยของข้อมูล 2) การพิจารณาเนื้อหาอย่างมีวิจารณญาณ และ 3) การรู้เท่าทันอารมณ์และแรงจูงใจของตนเองก่อนเชื่อหรือส่งต่อข้อมูล แนวคิดนี้นับเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เชื่อมโยงพุทธธรรมกับการศึกษาด้านดิจิทัลลิเทอเรซีได้อย่างเป็นรูปธรรม

4. การเสนอภาพของ พลเมืองดิจิทัลเชิงพุทธ ซึ่งไม่ได้หมายถึงผู้ที่เข้าถึงข้อมูลได้รวดเร็วหรือใช้เทคโนโลยีได้อย่างคล่องแคล่วเท่านั้น แต่หมายถึงผู้ที่สามารถใช้เทคโนโลยีอย่างมีสติ มีวิจารณญาณ มีความรับผิดชอบ และไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของข้อมูลหรืออารมณ์โดยง่าย ผู้เขียนเห็นว่าแนวคิดนี้สามารถต่อยอดไปสู่การออกแบบการเรียนการสอน การพัฒนาหลักสูตร และการสร้างวัฒนธรรมการสื่อสารในสังคมดิจิทัลที่มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

สรุป องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากบทความนี้ คือ การสร้างกรอบแนวคิดใหม่ที่บูรณาการ โยนิโสมนสิการ + การรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร + บริบทอัลกอริทึมของแพลตฟอร์มออนไลน์ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ อันนำไปสู่ข้อเสนอเชิงวิชาการว่า การพัฒนาพลเมืองดิจิทัลในยุคใหม่ควรเริ่มจากการพัฒนาปัญญาภายในของมนุษย์ควบคู่กับการพัฒนาทักษะการใช้เทคโนโลยีภายนอก

ตารางที่ 1 สรุปลองค์ความรู้ใหม่

ประเด็นองค์ความรู้ใหม่	สาระสำคัญ	การนำไปใช้/คุณค่าทางวิชาการ
1. โยนิโสมนสิการในฐานะกลไกการรู้เท่าทันข้อมูลเชิงพุทธ	ขยายความหมายของการรู้เท่าทันข้อมูลจากการตรวจสอบข้อเท็จจริงและแหล่งข้อมูล ไปสู่การรู้เท่าทันตนเอง ทั้งความคิด อารมณ์ และอคติภายใน	ช่วยให้ผู้ใช้สื่อออนไลน์ตั้งคำถามเชิงลึกว่า “ข้อมูลนี้จริงหรือไม่” “เหตุใดเราจึงเชื่อข้อมูลนี้” และ “เรากำลังตอบสนองด้วยอารมณ์หรืออคติหรือไม่”
2. ปัญหาในยุคอัลกอริทึมเป็นปัญหาวิธีคิดของมนุษย์ภายใต้เทคโนโลยี	อัลกอริทึมเป็นตัวกลางคัดเลือก จัดลำดับ และนำเสนอข้อมูล แต่ผลกระทบขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ใช้ในการหยุดคิดไตร่ตรอง และกลั่นกรองข้อมูล	ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาพลเมืองดิจิทัลไม่ควรมุ่งเพียงทักษะการใช้เทคโนโลยี แต่ต้องพัฒนาปัญญา จริยธรรม และความรับผิดชอบควบคู่กัน
3. พุทธนวัตกรรมด้านการรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร	แปลงหลักโยนิโสมนสิการจากหลักธรรมเชิงนามธรรมให้เป็นแนวปฏิบัติในโลกออนไลน์ผ่าน 3 มิติ คือ พิจารณาแหล่งที่มา พิจารณาเนื้อหา และรู้เท่าทันอารมณ์ของตน	ใช้เป็นกรอบออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้ หลักสูตร หรือแนวทางอบรมด้านดิจิทัลลิเทอเรซีบนฐานพุทธธรรม
4. พลเมืองดิจิทัลเชิงพุทธ	เสนอภาพพลเมืองดิจิทัลที่ไม่ใช่เพียงผู้ใช้เทคโนโลยีคล่อง แต่เป็นผู้ใช้เทคโนโลยีอย่างมีสติ มีวิจารณญาณ มีความรับผิดชอบ และไม่ตกอยู่ใต้อำนาจของข้อมูลหรืออารมณ์	สามารถต่อยอดสู่การเรียนการสอนการพัฒนาหลักสูตร และการสร้างวัฒนธรรมการสื่อสารในสังคมดิจิทัลที่มีคุณภาพ
5. กรอบแนวคิดบูรณาการใหม่	บูรณาการ “โยนิโสมนสิการ + การรู้เท่าทันข้อมูลข่าวสาร + บริบทอัลกอริทึมออนไลน์” เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบ	เป็นข้อเสนอเชิงวิชาการว่า การพัฒนาพลเมืองดิจิทัลยุคใหม่ต้องเริ่มจากการพัฒนาปัญญาภายในควบคู่กับทักษะการใช้เทคโนโลยีภายนอก

ภาพที่ 1 ภาพอินโฟกราฟิก สรุปองค์ความรู้ใหม่
ที่มา: Phra Paisan Candadhammo (Wongpunga) (2026)

References

- Mahachulalongkornrajavidyalaya University. (1996). *The Tipitaka: Majjhima Nikaya, Mulapannasa (Vol. 12) (พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (เล่ม 12))*. Mahachulalongkornrajavidyalaya Printing House.
- Phra Brahmagunabhorn (P. A. Payutto) (2021). *Photchananukrom Phutthasat Chabap Pramuan Tham [Dictionary of Buddhism] (พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม)*. Phra Dhammapitaka Foundation for Education and Peace.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2024). *Facts not fakes: Tackling disinformation, strengthening information integrity*. OECD Publishing.
- UNESCO. (2025). *Media and information literacy*. UNESCO.